

KRUPPA TAMÁS

TÚL A ZENITEN
VELENCE A TÖRÖK KORBAN

A Kréta szigeti Kandia (Iraklion)
erődítményének ostroma, 1666.
Nicolaes Visscher (1618-1679)
rézmetszete

A 16-17. században a Velencei Köztársaság az Oszmán Birodalommal több háborút vívott, amelyek tétje a Földközi-tenger keleti medencéje fölötti uralom, illetve a levantei kereskedelem ellenőrzése volt. A sorozatos és vesztes háborúk következtében a Közel-Keletig érő egykori gyarmatbirodalom egyre jobban összezsugorodott. A városnak ráadásul a földrajzi felfedezések, az áthelyeződő kereskedelmi útvonalak, valamint az atlanti országok felől jelentkező új konkurenciával is meg kellett küzdenie. Ezek az európai nagyhatalmi viszonyok Velencére nézve kedvezőtlen átalakulásával párosulva lassú hanyatlást okoztak, amelyben jelentős szerepet játszott a reformoktól való elzárkózás is. És bár a 16. század végén átmeneti fellendülés köszöntött be, a hanyatlás visszafordíthatatlannak bizonyult.

A Velencei Köztársaság már a 14. században kapcsolatba került az akkor még emelkedőfélben lévő oszmán hatalommal, amelynek az első velencei-oszmán háború (1463–1479) után adófizetője is lett. A háborút követően Szent Márk oroszlánjának nem sok ideje maradt sebei nyalogatására. Fél évszázad fegyvernagyvadás után, 1494-ben kitört az itáliai háború, amely váltakozó intenzitással egészen az 1559-ben megkötött cateau-cambrésis-i békéig eltartott. Rádásul 1499-ben kirobant a második oszmán-velencei háború. A tengeri köztársaság kétségbeesetten próbált szövetségest szerezni, amelyet II. Ulászló magyar király személyében meg is talált. Az oszmánellenes szövetséghez csatlakozott Franciaország, a pápaság és Lengyelország, ám a liga végül a gyakorlatban nem működött, mivel Velence saját érdekeit nézve 1503-ban jelentős területi engedmények árán békét kötött a Portával.

HATALMI TÖREKVÉSEK A MEDITERRÁNEUMBAN

A súlyos kudarcot hozó háború véget vetett a város addig vitathatatlan tengeri fölényének. Az Égei-tenger vidékének velencei birtokai jelentős részben oszmán fennhatóság alá kerültek, bár a legfontosabbakat, Korfut, Ciprust és Kandiát (Kréta) a város még szilárdan őrizte. A köztársaság a chioggiai háború óta legsúlyosabb válságát élte át: alig kötötte meg a békét a Portával, 1508-ban a francia király és a német-római császár összefogásával megszerveződött a cambrai-i liga, amely Velence szárazföldi hatalmának megsemmisítését és területének felosztását célozta. Bár a liga végül nem érte el célját, a köztársaság az oszmán háborúhoz hasonlóan ebből az összecsapásból is területi veszteséggel, meggyengülve került ki.

A köztársaság számára az 1520-as években a Habsburgok jelentették a legnagyobb fenyegetést, akik 1525-ben Paviánál legyőzték a franciákat, ahol I. Ferenc francia király is a császár fogságába esett. A pápai részvétellel szervezett újabb, ezúttal Habsburg-ellenes szövetség, a cognaci liga kudarcát követően

— — — — —
Andrea Gritti (1455–1538) velencei dózse (1523–1538), aki a keresztény hatalmak és az oszmán-törökök között próbált lavírozni
 — — — — —

úgy tűnt, a császár pozíciói megingathatatlanok. Velence 200 ezer dukátot kényszerült fizetni számára az általa birtokolt itáliai hűbértulajdonokért cserébe.

Jóllehet a Porta élénken figyelte az itáliai háború eseményeit, illetve a Habsburgok elleni harcot, és próbált is segíteni potenciális szövetségének, a francia királynak – többek között a mohácsi csatába torkolló újabb magyarországi hadjárata sem volt függetleníthető a paviai francia vereségtől és a cognaci ligától –, az Oszmán Birodalom erői keleten voltak lekötve, Bécs kétszeri ostromának kudarcra miatt pedig tervei felülvizsgálatára kényszerült.

Az újabb összecsapásra Velence és az Oszmán Birodalom között az 1530-as évek közepén került sor. A konfliktus összekapcsolódott a Valois-Habs-

burg-rivalizálással. 1535 októberében törvényes utód nélkül meghalt Francesco II. Sforza, Milánó hercege. Ferenc azonnal saját fiát, Henriket kiáltotta ki örökösnek. A trónt azonban V. Károly öccse, I. Ferdinánd magyar és cseh király, a későbbi császár is magának követelte. Az eseményekkel egy időben került sor Tunisz ostromára és elfoglalására, amely Algír mellett az észak-afrikai kalózok egyik legfontosabb támaszpontja volt, akik a szultán alattvalóinak vallották magukat. V. Károly támogatására a spanyol és itáliai partok védelme érdekében került sor.

Ez a két, párhuzamosan folyó konfliktus még ugyanebben az évben I. Ferenc és Szulejmán formális szövetségét eredményezte. A terv szerint a franciák itáliai támadásával párhuzamosan egy

francia
 poly p
 politik
 volt Ve
 tusba.
 a franc
 geséne
 minde
 békét.
 azonba
 számít
 feljárn
 a Habs
 szövete
 Az a
 lence c
 rodalo
 tek vol
 giójába
 bármik
 volna.
 szolgál
 üzene

*Esť hic IOANNES ANDREAS AVRIA, patři
Nepřimo řmilis, munere, mente, manu.*

Andrea Doria (1466–1560), a genovai hajóhad parancsnoka

köztársaságot. A sors furcsa fintoraként, tehetjük hozzá, Velence ugyanis a Portával fennálló békére hivatkozva utasította vissza 1533-ban a pápa felhívását egy oszmánellenes szent ligában való részvételre.

Az egyesült keresztény hajóhad a prevezai öbölbe szorította a török flottát és vezérét, Hajreddin Barbarosszát. A kalózvezér bölcsen kivárta, míg az ellátási problémák miatt ellenfele kénytelen volt feloldani a blokádot, hogy ellátmányt tudjon vételezni. Abban a pillanatban csapott le, amikor az Andrea Doria vezette keresztény flotta megkezdte a visszavonulást. A kibontakozó csata török győzelmet hozott: az egyesült flotta ugyan nem sok hajót vesztett, a vereség sem volt megsemmisítő, a kudarc mégis egyértelmű volt.

A prevezai csata az oszmán tengeri flotta virágkorának kezdetét jelentette, amely egészen a lepantói csatáig tartott. A magára maradt tengeri köztársaság kénytelen volt megegyezni, s a békéért 1540-ben rendkívül súlyos árat kellett fizetnie. Nem sokkal később kiderült, hogy a keménykedő és sikeres oszmán követelések háttérben két magas rangú velencei hivatalnok árulása állt, akik kiszivárogtatták a franciáknak a tárgyalási feltételeket, amelyeket azok továbbbíttak oszmán szövetségeseiknek. Ezek ismeretében a szultán bátran, kockázat nélkül srófolhatta fel a béke árát. A háború és az eset rávilágított a köztársaság finansiális és morális válságára.

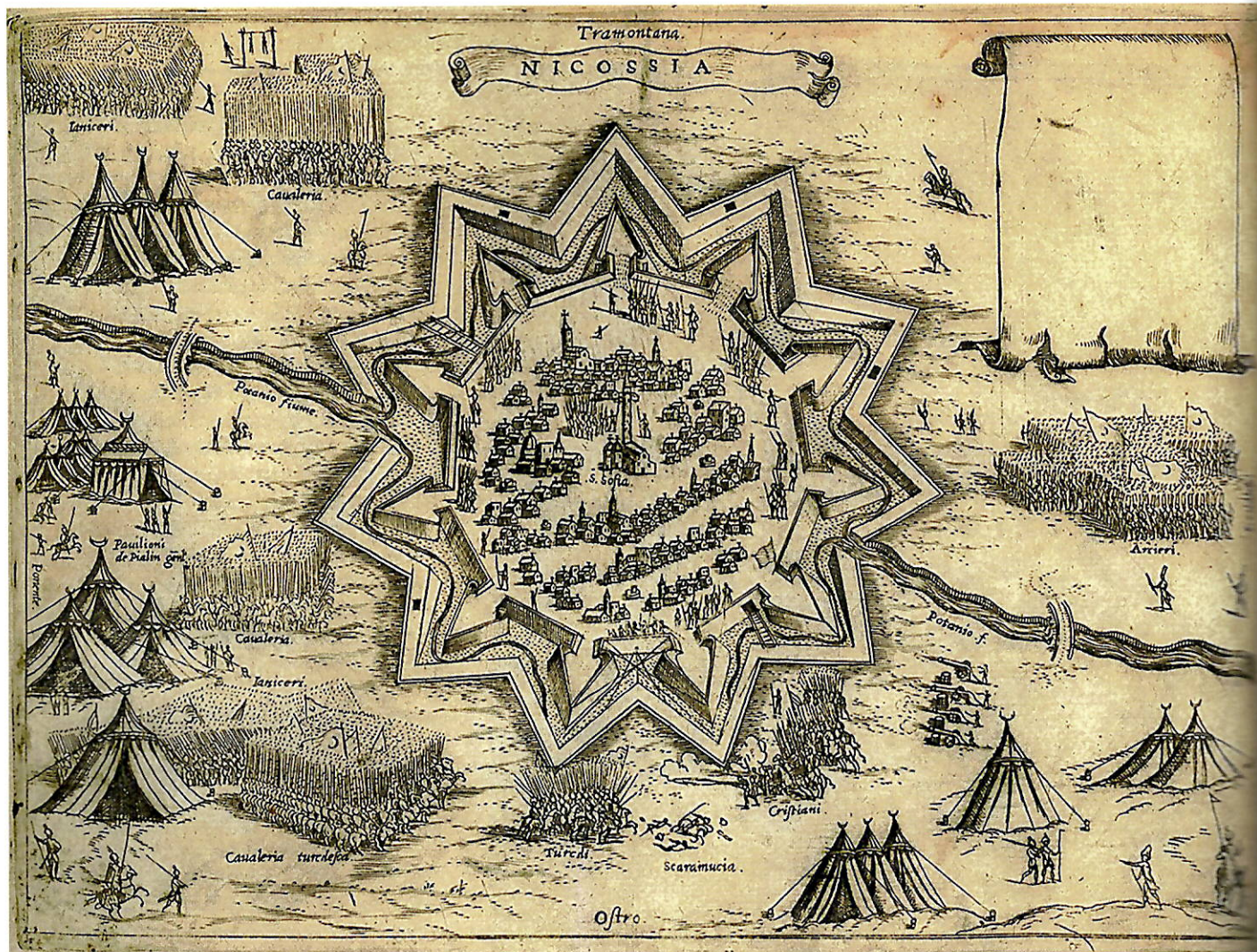
Az 1540-ben megkötött oszmán–velencei békét hosszú nyugalmi periódus követte, 1559-ben pedig véget értek az itáliai háborúk. A vallás- és polgárháború kitörése miatt Franciaország itáliai jelenléte is hosszú időre meggyengült. A köztársaságnak ezért a Porta mellett a Habsburgokra is figyelnie kellett, ráadásul két irányban, ugyanis V. Károly lemondásával kettévált a Habsburg-örökség. A császár fia, II. Fülöp örökölte a spanyol trónt a gyarmatbirodalommal, valamint az itáliai és németalföldi területekkel együtt, Károly testvére, Ferdinánd pedig a császári trónt. Mindkét Habsburg-ág keresztvehette Velence érdekeit az Adriai-tenger feletti hegemoniát és az észak-itáliai velencei területek, a Terraferma feletti uralmát illetően.

francia-oszmán flotta a szicíliai és a nápolyi partokat támadta volna. Ebben a politikai helyzetben elkerülhetetlen volt Velence belekeveredése a konfliktusba. A város némi kitérőt leszámítva a francia korona természetes szövetségeseinek számított, a Portával pedig mindenáron fenn akarta tartani a békét. E két hatalom szövetsége miatt azonban kutyaszorítóba került. Erre számított Szulejmán is, aki 1537-ben felajánlotta, hogy a város csatlakozzon a Habsburg-ellenes oszmán–francia szövetséghez.

Az ajánlat valójában csapda volt: Velence csatlakozása által az Oszmán Birodalom pozíciói nagyon megerősödtek volna a Földközi-tenger központi régiójában, és ezt a megnövekedett erőt bármikor örök riválisa ellen fordíthatta volna. Az elutasítás viszont ürügyet szolgáltatott a szultán számára a hadüzenetre. Az akkori dózse, Andrea

Gritti – akinek törvénytelen fia, a magyar történelemben is jól ismert Lodovico Gritti Szapolyai János magyar király kormányzója és kincstárnoka volt – igen nehéz helyzetbe került, amelyen nem segítettek konstantinápolyi követi megbízatása alatt szerzett kitűnő portai kapcsolatai sem. Mivel Velence végül elutasította a szultán ajánlatát, várható volt egy újabb háború kitörése.

A Porta először 10%-os adóval sújtotta a velencei kereskedelmet, majd hajóhada elkezdte támadni a velencei hajókat, végül 1537. augusztus 25-én Korfun partra szállt egy 25 000 fős török sereg 30 ágyúval. A cél az Adriai-tenger kapujának számító sziget elfoglalása volt. A védők kitartása, a velencei hajóhad segítsége és a nem szűnő esőzések megghiúsították a szultán terveit, a kísérlet azonban az oszmán–francia szövetség ellen megalakult pápai–spanyol liga karjaiba hajtotta a tengeri

CIPRUS ÉS LEPANTO

A viszonylag békésnek mondható periódus egészen az 1560-as évek közepéig tartott, amikor Szulejmán sikertelen kísérletet tett a Rodoszról elűzött és Máltán megtelepedett johannita lovagok támaszpontjának elfoglalására (1565). Jóllehet a tengeri köztársaság igen kényesen ügyelt a semlegességre, az oszmán tengeri vállalkozás jelezte a politikai széljárás megváltozását, ami öt évvel később, 1570-ben egy újabb oszmán-velencei háborúban csúcsondott ki. Szokollu Mehmed nagyvezír a velencei követőtől Ciprus átadását követelte. A válasz természetesen elutasító volt.

A támadás ürügyeként a Porta felhozhatta, hogy Velence nem teljesen tiszta körülmények közepette szerezte meg a szigetet, amely egykor a mamluk Egyiptom adófizetője volt, amelyet I. Szelim 1516-ban elfoglalt. A történészek az okok között szokták említeni egy bizonyos Jozsif Nasinak, egy Spanyolországból elmenekült zsidó pénz-

embernek a machinációit, akit az üldözések miatt bosszúvágy, valamint a sziget kormányzói posztjára irányuló ambíciói motiváltak. A valódi ok azonban Ciprus fekvésében rejtett, ahonnan nemcsak a levantei kereskedelmet és ezáltal a Földközi-tenger egész keleti medencéjét lehetett ellenőrizni, hanem el lehetett vágni a Konstantinápoly és Egyiptom közötti, rendkívül fontos útvonalat, amelyen nemcsak óriási mennyiségű és az oszmán főváros ellátása szempontjából fontos áru áramlott, hanem sok, Mekkába tartó zarándok is közlekedett. Várható volt, hogy a Porta ezt a fenyegetést – Rodoszhoz hasonlóan – előbb-utóbb ki fogja küszöbölni. Ráadásul Ciprus mellett ugyanilyen fontossággal bírt Kréta szigete, amelynek inváziójától Velencében – Cipruséhoz hasonlóan – mindig is tartottak.

Az oszmán csapatok 1570 nyarán szálltak partra Cipruson. A támadás hírére Velence a keresztény világhoz fordult. Nagy szerencséjére a hit védelme iránt igen elkötelezett V. Piusz kitartó

erőfeszítéseivel elérte, hogy 1571. május 19-én Velence, a pápaság és a Spanyol Királyság létrehozta a Szent Ligát. A liga flottája azonban késlekedett, ezért a még ellenálló Famagosta parancsnoka, Marcantonio Bragadin 1571. augusztus 5-én kénytelen volt átadni a város kulcsait az ostromló sereg főparancsnokának, Musztafa pasának. A pasa azonban megszegte az ígértét, s arra a hazugságra hivatkozva, hogy török foglyokat öltek meg és az egyezség ellenére muníciót próbáltak kisempészni, lefejeztette az öt felkereső

Marcantonio Bragadin (1523-1571) síremléke a halálát megőrző festménnyel és a bőrét rejtő fekete urnával a velencei Santi Giovanni Paolo-bazilikában. Bragadin a ciprusi Famagusta kapitánya volt a negyedik velencei-török háború idején. Mint több hónap ostrom után feladta a várost, a törökök elevenen megnyúzták.

Nicosia erődítménye, amit 1570-ben
 foglaltak el az oszmánok. Az ostrom során,
 illetve után a törökök 20 000 keresztényt
 lemészároltak le

velencei vezérkar tagjait, a kihajózásra
 váró tömeg nagy részét lemészárol-
 tatta, Bragadint pedig bestiális módon
 kivégeztette. A parancsnokot, miután
 orrát és füleit levágták, ellátatlanul két
 hétig tömlőcben tartotta, majd eleve-

nen megnyúzatta, és bőrét szalmával
 kitömve trófeaként Konstantinápolyba
 küldte. Az ostromot túlélő egyik kato-
 nának 1580-ban sikerült ellopnia és el-
 juttatnia a családnak, amely a Basilica
 dei Santi Giovanni e Paolóban helyezte
 örök nyugalomra a maradványokat.

A sziget elfoglalása után a liga flot-
 tájának fővezére, Don Juan de Austria
 végre elhatározta, hogy döntő csatára
 kényszeríti a Müezzinzade Ali kapudán
 pasa által vezetett török flottát. A csa-
 tára a Lepantói-öbölben került sor

1571. október 7-én, és a harc a keresz-
 tények fényes diadalával ért véget. A
 balszárnyat adó velencei hajókat Ago-
 stino Barbarigo vezette. A küzdelem is
 éppen itt kezdődött, ahol hosszú, véres
 harc után a velenceiek teljes győzelmet
 arattak, bár Barbarigo a szemébe fú-
 ródo nyílvevessző miatt életét veszítette.

Az oszmán flotta nagy része odalett.
 A folytatás már nem sikerült ennyire
 fényesen, a felek között lappangó ellen-
 tétek V. Piusz váratlan halálával a fel-
 színre kerültek, aminek következtében

1. má-
 a Spa-
 Ligát.
 edett.
 ta pa-
 n 1571.
 átadni
 reg fő-
 sának.
 éretét.
 hogy
 egyez-
 ak ki-
 kereső

523-1571
 egörökita
 tő fekete
 iovannie
 a ciprusi
 negyedik
 n. Miután
 a város
 yúzattak

A lepantói csata Martin Rota metszetén, 1571. A Don Juan de Austria által vezényelt keresztény hajóhad sikerét elsősorban a nagy tűzerejű, galleász típusú gályák biztosították

Velence újra egyedül maradt. Kénytelen volt békét kötni a Portával, belenyugodva egyik legértékesebb birtoka elvesztésébe. Az újabb békeidőszak egészen a kandiai háború kitöréséig kitartott.

MÁSODVIRÁGZÁS

Ciprus elvesztése és a Szent Liga felbomlása arról győzte meg Velencét, hogy ha meg akarja őrizni maradék hatalmát, sőt pusztá létét, akkor még az addigiaknál is szigorúbban kell követnie semlegességi politikáját. Néhány évvel a lepantói csata után, 1575-ben az egész világra kiterjedő pandémia ütötte fel a fejét, Tiziano is ennek áldozata lett 1576-ban. A járvány a becslések szerint 1576–1577-ben 51 000 életet követelt Velence 175 000 főnyire becsült lakosságából.

A pandémia mellett – melynek következményeit a kieső munkáskezek miatt a gazdasági élet is megsínylette – komoly kihívást jelentett az angol, francia és holland kereskedők képében feltűnő új konkurencia. Először az angoloknak, majd a franciáknak, végül a hollandoknak sikerült a Portától előnyös kereskedelmi szerződést kieszközölniük, amelynek nemcsak gazdasági, hanem politikai vonatkozásai is voltak. Mindhárom nemzet nyíltan vagy burkoltan háborúban állt a spanyol monarchiával, tehát természetes partnerül és szövetségesül kínálkoztak Konstantinápoly számára, nem utolsósorban gyengítve a rivális Velence pozícióit. A kereskedelmi konkurencia ugyanakkor egyéb stratégiai fontosságú kérdéseket is felvetett, amelyek Velence majdnem egy évezredre visszatekintő hajózási hagyományait is érintették.

Az atlanti régióból érkező vetélytársak mind a harchoz, mind a kereskedelemhez kizárólag vitorlás hajókat használtak, míg a földközi-tengeri régió országai az ókor óta evezős hajókkal járták a tengert. Mindkét hajótípus mellett és ellen szóltak érvek. A vitorlás hajó jóval gyorsabb volt, nem kellett

tek h
bok
hasz
ban
Szél
ságr
bek
sebb
nagy
volt
tört
Ez t
hogy
ból
vizk
épp
tett
maz
evez
E
sel
rika
elő
szer
méb
Vele
seny
álln
józ
dele
gály
éget

tek hozzá evezősök, akik főleg gályabok voltak, ezért jobban ki lehetett használni a hajóúrt, és nem utolsósorban több ágyút tudtak elhelyezni rajta. Szélszélben viszont mozdulatlan-ságra voltak kárhóztatva, eleve kisebbek voltak, tehát összességében kevesebb áru fért el rajtuk, a vitorlázat nagysága miatt viszont több emberre volt szükség, mint a gályákon. Mégsem történtek lépések ezek lecserélésére. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a velencei arzenál csupán gályákból állt volna, ellenkezőleg: a kisebb vízkiszorítású, függőbb vitorlás hajók éppen hogy a flotta nagyobbik részét tették ki, ám a katonai és polgári alkalmazásban a súlypontot a velenceiek az evezőre és nem a vászonra helyezték.

Ez a döntés egy másik, égető kérdéssel is szoros összefüggésben volt: Afrika körülhajózása, India elérése óriási előnyt biztosított a portugáloknak a fűszerek és luxuscikkek keleti kereskedelmében, ami igen érzékenyen érintette Velencét. Ahhoz, hogy felvegyék a versenyt a konkurenciával, át kellett volna állni – legalább részben – az atlanti hajózásra, bekapcsolódni a világkereskedelemben és természetesen lecserélni a gályákat vitorlás hajókra. A kérdés égető voltát jelzi, hogy 1502-ben, négy

évvel azután, hogy Vasco da Gama elérte Indiát, a Levantéből egyetlen hajó érkezett Velencébe, félig üresen, 1504-ben és 1512-ben pedig egyetlenegy, áruval megrakott hajó sem futott be!

Vajon mi lehetett az oka annak, hogy ennek a több irányból is jelentkező, feszítő problémának a megoldására végül is nem került sor? Az egyik ok a velencei tengeri civilizációban gyökerezik: a gályá és a vitorlás értelemszerűen másfajta építési és hajózási technika kialakítását feltételezi, amire az átállás hosszú és bonyolult folyamat. Az igen komoly és hosszú múltra visszatekintő hajózási hagyományokkal és tapasztalatokkal rendelkező Velence annyira konzervatív álláspontot foglalt el az ügyben, meghagyva a bevált gályákat, hogy még a végleg hanyatló fázisába jutó, szárazföldi jellegű oszmán hatalom is hamarabb vezette be az új korszakot jelentő fregatt típusú sorhajókat a 17. század végén, mint a köztársaság.

A másik ok a térség politikai és gazdasági folyamataiban gyökerezik. A portugál előretörés, az Adeni- és Hormuzi-szoros lezárása, amelyeken keresztül a Távol-Keletről a Levantéba, majd onnan Európába érkeztek az áruk, nemcsak az Oszmán Birodalom, hanem az egész iszlám világ érdekeit veszélyeztette,

mivel a portugálok a Vörös-tengeren, illetve az Arab-félszigeten át Mekkába vezető zarándokutakat, sőt magát az iszlám legszentebb helyét is közvetlenül fenyegették. Emiatt a Porta az 1550-es években több háborút is vívott a portugál hajókkal, azonban az Adeni-szoros ellenőrzés alá vonását leszámítva egyéb sikert képtelen volt elkönyvelni.

A háborúk után a hagyományos kereskedelmi útvonalakon helyreállt a forgalom, és jöllehet ebből a velenceiek konkurencsei, az angolok, a franciák és a hollandok is profitáltak, a spanyolok miatt ezt nem tudták teljes mértékben kiaknázni. Ám ők Velencétől eltérően alternatív útvonalakat is használtak. A problémák ellenére a kereskedelem helyreállása és a békeidőszak másodvirágzást idézett elő a köztársaság gazdasági életében: a pandémia ütötte sebek lassan gyógyulni kezdtek, a levantei kereskedelem volumene pedig 1582 és 1602 között háromszorosára nőtt.

Az egyesült velencei és holland flotta tengeri csatája Giacomo Riva parancsnoksága alatt a törökök ellen a Foya-öbölben, Szmírnánál (Izmirnél), 1649. Abraham Beerstraten festménye, 1656

QVATER
CONTRÀ TVRCAS IMPERATOR,
BIS
IMPER: SIMVL ET REIP: PRINC:
IMPERATOR OCCVBIT.

FRANCISCVS
MAVROCENVS
PELOPONNVS
SIACVS

Francesco
védő vel
át tartó
1569. sze
jelentő c
véget a v
ostroma
totta az
Athéné-
elszállít
haláláig

Rá
egym
míth
rajta
a vár
tozta
nek k
lalt e
reske
bony
lence
pozíc
zadol
ját ri
ered
geri e
az ip
dolju
iskol
teme
európ

A LI

A fell
ságot
fenná
továb
sem a
nul i
form
ládok
csökl
eredn
szafo

Ez
zökh
Miuta
dok 1
mona
út új
ország
tak k
lemb
a por
tékon
megk
cét az

Francesco Morosini (1619–1694), a Kandiaát védő velenceiek parancsnoka, aki a 24 éven át tartó velencei–oszmán háború végén, 1669. szeptember 6-án aláírta a megadást jelentő okmányokat. Krétán 465 év után ért véget a velencei uralom. 1687-ben, Athén ostromakor felrobbantotta, majd kifosztotta az Akropoliszt. Ennek során a Pallasz Athéné-szobrot – miközben megpróbálták elszállítani – összetörték. 1688-tól haláláig ő volt Velencében a dózse

Ráadásul Velence két olyan, részben egymásból következő tényezőre is számíthatott az erőgyűjtésben, amely rajta kívül senkit sem segített. Az egyik a város fekvése volt, egy olyan megváltoztathatatlan geopolitikai tény, amelynek köszönhetően kulcspozíciót foglalt el a Kelet és a Nyugat közötti kereskedelmi kapcsolatokban. A lagúnák bonyolult rendszere miatt pedig Velence bevehetetlennek bizonyult. Ez a pozíció hozta meg a megelőző évszázadok gazdagságát, ami egy olyan pártját ritkító civilizáció kialakulását is eredményezte, amely Velencét a tengeri és a tranzitkereskedelem mellett az ipar, a luxusipar, a művészet – gondoljunk csak a festészetben a velencei iskolára – és nyomdái, valamint egyeteme révén a humanizmus egyik nagy európai központjává tette.

A LEJTŐN

A fellendülés nem tartott sokáig; a válságot előidéző tényezők továbbra is fennálltak, a tengeri köztársaság pedig továbbra sem tudta rászanni magát sem a hajózási, sem az ezzel óhatatlanul is együtt járó kormányzati reformra, mivel ez a régi arisztokrata családok hatalmának és befolyásának csökkenését és háttérbe szorulásukat eredményezte volna. A hanyatlás visszafordíthatatlanná vált.

Ezekhez a velenceiekén múló tényezőkhöz több, rajtuk kívül álló ok társult. Miután az angolok 1604-ben, a hollandok 1609-ben békét kötöttek a spanyol monarchiával, a Gibraltáron átvezető út újra biztonságossá vált, így ezek az országok ismét intenzívebben be tudtak kapcsolódni a levantei kereskedelembe. Ugyanakkor a két hajós nemzet a portugáloknál és a spanyoloknál is hatékonyabban tudta kiaknázni az Afrikát megkerülő utat. Nem segítette Velencét az Oszmán Birodalomban kibonta-

kozó mély gazdasági válság sem. Ezek következményeként az 1602. évet követő évtizedben Velence kereskedelmi forgalma 40%-kal esett vissza.

A hanyatlást gyorsította az 1630-ban újra jelentkező világvjárvány, amely a városnak a korábbi járvány miatt megfogyatkozott lakosságát újra megtizedelte: az adatok szerint 46 490 fő esett áldozatul a járványnak, aminek következtében a lélekszám 102 243 főre esett vissza. Utoljára a 15. században volt ilyen kevés lakosa a városnak! Ráadásul a nem sokkal a járvány kitörése előtt a spanyolok ellen francia szövetségben vívott, ám kudarccal végződő mantovai háború óriási anyagi terhet rótt az államháztartásra. Az igazi megpróbáltatás azonban ezután következett.

1644. október elején a Máltai Lovagrend hajói elfogtak néhány török hajót, amelyen a szeráj fekete eunuchjainak vezetője, valamint a hárem 30 hölgytagja tartózkodott. A társaság zarándokúton volt, Mekkába igyekezett. A Porta természetesen nem hagyhatta megtorlatlanul az incidenst. Jóllehet az elkövetők a máltai lovagok voltak, a szultán Velencét tette felelőssé, mivel a lovagok hazafelé menet kikötöttek Krétán. A támadás igazi oka a sziget stratégiai helyzete volt: Kréta Ciprushoz hasonlóan veszélyeztette az összeköttetést az oszmán főváros és közelkelet, főleg egyiptomi birtokai között.

Mivel az angol és holland konkurencia szállítókapaacitása ki tudta váltani a velenceit, a háborúval Konstantinápoly semmit nem veszthetett. Azt persze ott sem gondolták, hogy az 1645-ben kirobbanó háború negyed évszázadig fog tartani. Pedig kezdetben oszmán szempontból minden jól alakult. A Krétán partra szálló török egységek néhány kikötőt leszámítva szinte azonnal elfoglalták az egész szigetet, mivel a velencei hajók késve érkeztek. A helyi lakosság, ahogyan korábban Cipruson történt, közönyösen fogadta a hódítókat, mivel a velencei kormányzat kiszípolyozta a sziget gazdaságát. Az ellenálló támaszpontok között volt a főváros, Kandia (Iraklion).

A köztársaság sürgősen segítség után nézett, a nemzetközi helyzet azonban, amelyre az Oszmán Birodalom is alapozta a terveit, nem volt számára kedvező. 1648-ban véget ért a 30 éves háború, és egyik európai hatalomnak sem volt kedve újabb háborúba bonyolódni. A köztársaságnak csupán annyit sikerült elérnie, hogy a császár,

illetve a birodalom és a francia király – aki ekkor is a Porta szövetségeseinek számított – megengedte, hogy területén önkénteseket toborozzanak. Ez a néhány ezres haderő azonban, amelynek nagy része a háború utolsó fázisában kapcsolódott be a Krétáért vívott harcokba, érdemi segítséget nem jelentett. A háború súlya tehát az alig 100 ezer lakosú lagúnavárosra nehezedett. Szárazföldön az Oszmán Birodalom, tengeren viszont Velence volt az úr.

Kandia évtizedekig elhúzódó ostromának az volt az oka, hogy a logisztikai vonalakat a Porta képtelen volt biztosítani. A Dardanellák blokádjá és a sorozatosan elvesztett tengeri csaták ellenére azonban képesek bizonyult annyi utánpótlást a szigetre juttatni, amennyivel csapatai folytatni tudták Kandia ostromát. A város parancsnoka, Francesco Morosini a francia önkéntesek látványos kudarca után, belátva, hogy több segítség nem érkezik, 1669. szeptember 6-án aláírta a megadást jelentő okmányokat. 465 év után Krétán véget ért a velencei uralom. A század azonban még nem ért véget, hátravolt az utolsó felvonás az oszmán–velencei háborúkból.

Miután 1683-ban Kara Musztafa kísérlete Bécs elfoglalására katasztrófába torkollott, 1684-ben megalakult a Szent Liga, amely a török Európából való kiűzésének régi tervét melegeitette fel. XI. Ince pápa, I. Lipót császár és Sobieski János lengyel király szövetségéhez csatlakozott Velence is, mivel elérkezettnek látta az időt, hogy visszafoglalja elvesztett égei-tengeri birtokait. A hadműveleteket egészen dózsévá választásáig a kandiai veterán Francesco Morosini vezette. Neki és utódainak 1684 és 1699 között sikerült visszafoglalniuk a Peloponnészosz félszigetet, amelyet Moreai Királyság néven szerveztek meg. A hódításokat az 1699. évi karlócai béke szentesítette. A félsziget azonban szegény és néptelen volt, ezért haszon helyett inkább kiadást jelentett a köztársaság számára. Ráadásul 1715-ben, a második moreai háború alatt ezeket a területeket újra és véglegesen elvesztette.

* * *

Ha végigtekintünk az oszmán–velencei háborúk két évszázados periódusán, úgy tűnhet, hogy egy macska-egér játékot látunk. Azonban ha belegondolunk abba, hogy a háborúkat egy városállam vívta egy világbirodalom ellen, a Dávid és Góliát harca hasonlat található benne. ♦

TUSOR PÉTER

Egy testben két lélek

AZ EGYHÁZI ÁLLAM
A KORA ÚJKORBAN

A pápaság diadalának allegóriája,
háttérben a Szent Péter tér
és a bazilika. Giovanni Paolo Pannini
(1691–1765) festménye,
18. század közepe

Az újkori nacionalizmus és liberalizmus szemszögéből nézve a Pápai Állam retrográd, társadalmi, gazdasági és technikai fejlődésre képtelen ország volt Itália közepén. Garibaldinak, Kossuthnak és kortársaiknak sok szempontból igazuk volt. A történeti fejlődés iránya az egységes Olasz Királyság felé mutatott, létrejött új modernizációs kereteket teremtett. Nem szabad azonban a pápák országát és történetét kizárólag a 19. század szemüvegén keresztül szemlélni. A 16–17. században ugyanis az Egyházi Állam Itáliának európai léptékű (nagy)hatalma volt. Befolyását centrális fekvése mellett az uralkodó pápák spirituális tekintélyének és mintaadóan jól szervezett államának köszönhette. Az Egyházi Állam már a reneszánsz idején célul tűzte ki Itália politikai egységének megteremtését, mely álom a barokk korában is tovább élt. Meglepő történelmi fordulat, hogy az egységes olasz királyság végül nem a kora újkorban legbefolyásosabb állam, Róma, hanem a perifériális Savoya (Piemont) vezetésével jöhetett létre.

A nagy nyugati egyházszakadást (1378–1415/1417) lezáró konsztanzi zsinatot (1414–1418) követően a pápaság végleg visszatért Rómába. Bár a nyugati, latin kereszténység egysége helyreállt, a pápák érdeklődése az egyetemes egyház (*Ecclesia universalis*) kormányzása és az európai politika irányából mindinkább Itália felé fordult. A középkori városállamok a reneszánsz korára mind kevésbé bizonyultak életképesnek. A fejlődés iránya a népesség növekedésével, a közlekedési és kommunikációs feltételek javulásával párhuzamosan a nagyobb területű, erősebb és életképesebb ország kialakulása felé mutatott. E folyamat az ókortól kezdve alkalmazott recept alapján részben diplomáciai, jobbra azonban ilyen-olyan jogi, történeti érvek, ürügyek által megtámogatott hódító háborúk útján ment vége.

PÁPAI GEOPOLITIKA 15–18. SZÁZAD

A 15. század utolsó és a 16. század első éveire a pápák itáliai politikája már markáns területszerző jelleget mutatott. VI. Sándor (1492–1503) fia, Cesare Borgia vezérletével hadjáratok sorát in-

dította északi irányban, melyeket II. Gyula pápa (1503–1513) még nagyobb hévvel folytatott. 1499–1500-ban Romagna, 1506-ban Bologna került a középkorban még jószerével csupán az Apostoli Szentszéknek a Róma környéki Lazióra és az egykori Spoletói Hercegség területének egy részére kiterjedő országához. 1506-ban II. Gyula ünnepélyesen bevonult az elfoglalt területekre. Gyakorlatilag ez volt az első olyan utazás, amelyet egy pápa államfői minőségben tett. A Rovere pápa 1508-ban csatlakozott a nagy európai hatalmak Velencei Köztársaság elleni szövetségéhez, a Cambrai-i Ligához. A liga győzelmének eredményeként 1510-ben a formálódó Egyházi Államhoz került többek között Ravenna, Rimini, továbbá a porcelánjáról híres Faenza és Forlì.

II. Gyula még ugyanebben az évben a legyőzött tengeri köztársasággal szövetekezett az Esték ellen, és megszerzte a Ferrarai Hercegség romagnai városait. A pápa, miattal sikerrel fogta össze a Szent Liga keretében az itáliai államokat a francia térnyerés ellen, megszerezte Parmát és Piacenzát is. E két államocskát később III. Pál pápa (1534–1549) elszakította a formálódó Egyházi Állam területétől, és családja,

a Farnesék hercegségévé tette. II. Gyula az 1512-es mantovai kongresszuson nyilvánította ki a Pápai Állam vezető szerepét Itáliában. A spanyol befolyást azonban – a franciával ellentétben – sem ő, sem utódai nem tudták visszaszorítani a 16. század folyamán. Lombardiában és a – pápai hűbères – Nápolyi Királyságban a spanyol fennhatóság hosszú időre megszilárdult. Róma számára évszázados traumát okozott, hogy V. Károly császár és spanyol király német lutheránus zsoldosai 1527-ben elfoglalták és kifosztották az Örök Várost (Sacco di Roma).

Az Egyházi Állam területi kiépítése folytatódott a spanyol hegemonia idején. VII. Kelemen pápa (1523–1524) 1532-ben – gyors és ügyes politikai manőverrel – országához csatolta az Anconai Köztársaságot, III. Pál pápa pedig fegyverrel szüntette meg Perugia korábbi önállóságát. Az Este- és a della Rovere-dinasztia kihalását követően Ferrarát és Urbinót a pápai feudális jogok érvényesítésével kebelezte be az egyház állama 1598-ban, illetve 1631-ben. A 17. században a pápák országa sikeresen maradt távol az 1618–1648 között dúló harmincéves háborútól és annak 1628–1630 között Mantovát érintő mellékfrontjától. A Sacco di

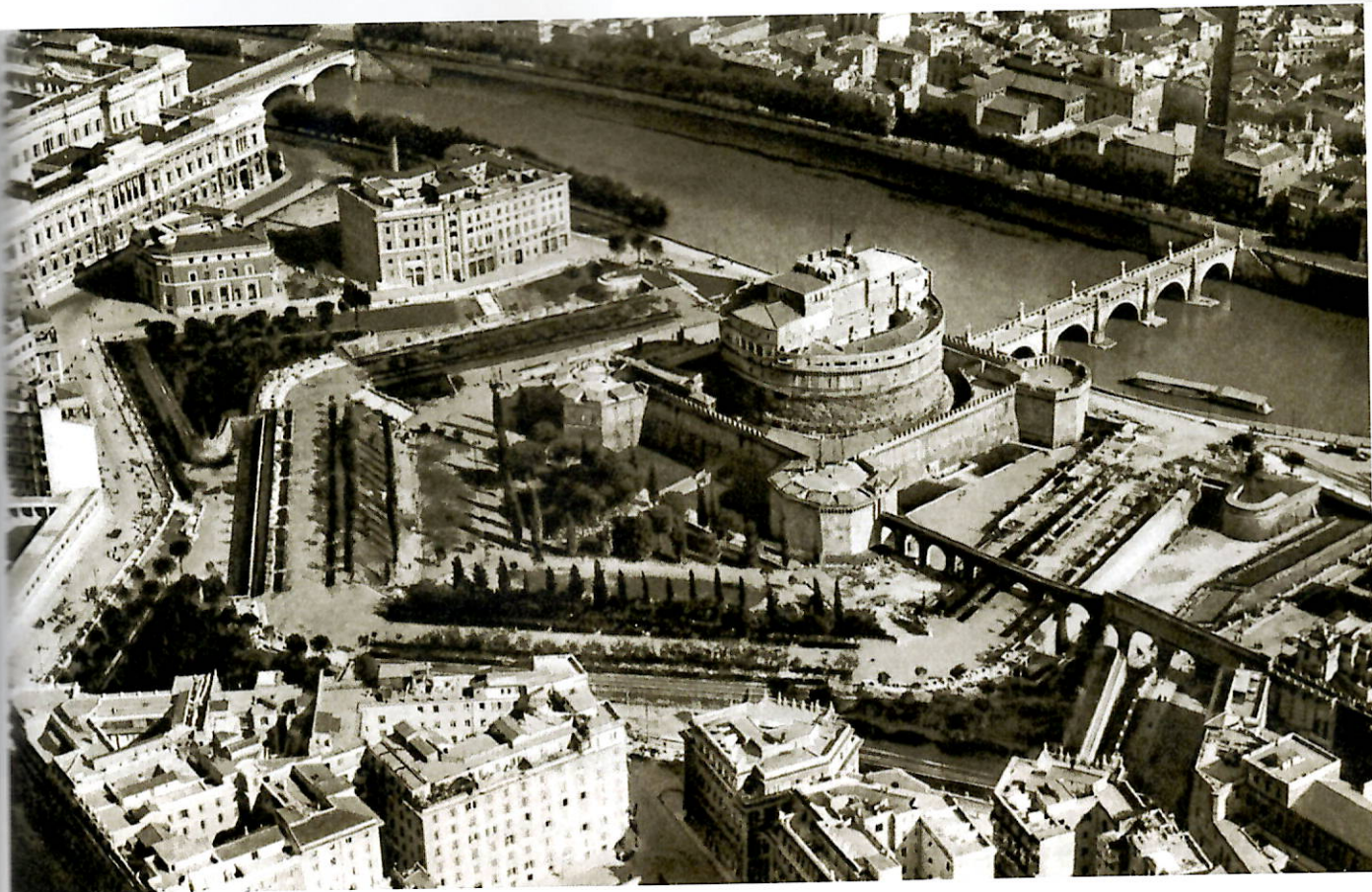

Rom
hata
gya

Hadria
folyam
sireml
szolgá
Apost
ellátot
A Sacco
ide zár
tását.
gyúsá
1559) a
alakítá
A Barba
háború
ellenté
ban aká
belhábo
ként új
városfa
a körny
Mura L
Gianico
műveke
VIII. Orb
egyedül
tules bá
szinte t
endezé
ugárút,
1523-es
Via della

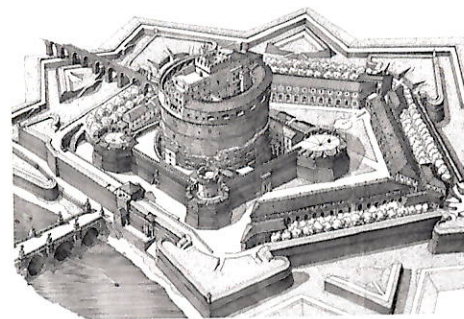
Gyula
zusom
ezetü
olyást
ben -
issza
Lom-
- Ná
ható
Róma
ozott.
király
7-ben
k Vá-

ítése
a ide-
524)
itikai
ta az
pápa
Peru-
és a
köve-
i feu-
lezte
letve
k or-
618-
porú-
anto-
co di

Roma nem ismétlődött meg. A pápai határerődítmények sora, illetve az Angyalvár és Róma városfalainak VIII.

Orbán pápa (1623–1644) általi füles bástyás megerősítése kellő elrettentő erővel bírt.

Az 1938-ban készített légi felvételen jól látszanak az Angyalvár füles bástyái, köztük a folyók felőli két csonka is (fent)

Az Angyalvár védműrendszere a 17. század derekán (lent)

Hadrianus császárnak a középkor folyamán falakkal és tornyokkal körülvett síremléke, a római Angyalvár sokszor szolgált a pápák menedékhelyeként. A vatikáni Apostoli Palotával egy menekülőfolyosóval ellátott fal kötötte össze, mely máig áll. A Sacco di Roma idején X. Leó (1513–1521) ide zárkózva élte meg az Örök Város kifosztását. Modern, ötszögletű újolasz bástyás, ágyúsáncos védműveit már IV. Pál (1555–1559) alatt elkezdték építeni, végleges kialakításukat VIII. Orbán alatt nyerték el. A Barberini pápa akár a harmincéves háború, akár a fokozódó spanyol-francia ellentétek következményeitől biztonságban akarta tudni székvárosát. A castrói belháború idején megerősítették, helyenként új füles bástyákkal látták el Róma ősi városfalait (Mura Aureliane), a Vatikánt és a környező Borgót övező középkori falakat (Mura Leonine), a Vatikán fölé magasodó Gianicolo-dombon pedig teljesen új védműveket emeltek (Mura Gianicolensi). VIII. Orbán erődítményei ma is láthatók, egyedül az Angyalvár Tevere felőli két füles bástyáját romboltatta le Mussolini szinte teljesen 1933–1934-ben, a Borgo rendezésekor és a Vatikánhoz vezető új sugárút, az Olasz Királyság és a pápaság 1929-es kiegyezésének emléket állító Via della Conciliazione építések

Mi több, a felfegyverkezett Egyházi Állam maga indított belháborút Itáliában, és felszámolta az öntörvényű Odoardo Franese castrói hercegségének feudális autonómiáját. A Bolsenától mintegy 20 km-re nyugatra fekvő Castro szinte állam volt az Egyházi Államban. Miután végre eladósodott, s a jórészt a pápai alattvalók felé fennálló tartozását nem volt hajlandó rendezni, a pápaság – az európai katolikus hatalmak rosszallásától kísérvé – két hadjáratot indított a hercegség ellen (1641–1644 és 1646–1649). 1649-ben X. Ince pápa (1644–1645) az egész várost – templomával együtt – porig romboltatta, püspökségét megszüntette, örök mementójául annak, hogyan jár az, aki a pápai abszolutizmussal szembe mer szegülni.

A pápaság a területi konszolidáció és a pedánsan szervezett, jól működő abszolutista kormánygépezet ellenére soha többé nem tudott olyan vezető szerepre szert tenni Itáliában, mint a 16. század folyamán és részben még a 17. század első felében. Területe és népessége hiába volt kétszerese a Toszkán Nagyfejedelemségének, s lakosainak száma hiába haladta meg valamivel a Velencei Köztársaságét. A dél- és észak-itáliai spanyol Habsburg-dominancia, majd a 17. század második fe-

létől a Napkirály nevével fémjelzett, mind nyomasztóbb francia hegemonia ellenében a pápák tehetetlenek voltak. Itália erőforrásai egyszerűen nem veteledhettek az atlanti térségre támaszkodó, felemelkedő új nagyhatalmakéval. Ugyanez mondható el a Habsburgok formálódó dunai monarchiájával kapcsolatban is, melynek a 18. századra megnövekedett befolyása – épp a pápaság segítségével – az oszmánoktól visszafoglalt területekre alapozódott.

A felszígert és vezető államai, Róma és Velence egyaránt az európai politikai színtér periferiájára kerültek. Tulajdonképpen az is sikernek könyvelhető

Civitavecchia és a Forte Michelangelo (jobbra). II. Gyula nem csak a Szent Péter-bazilika építését kezdte el. A stratégiai fontosságú kikötő, Civitavecchia biztonságáról is gondoskodni kívánt. Meg akarta védeni Róma kikötőjét a tenger felől a gyakorta fosztogató kalózok, de akár egy másik itáliai, netalán külföldi állam partraszállása ellen is. A munkálatokat ugyanúgy Donato Bramante és Antonio da Sangallo irányította, mint a párhuzamosan épülő, monumentális vatikáni bazilikáét. Az 1535-ben már álló erődöt szintúgy Michelangelo Buonarroti fejezte be, tornya – az úgynevezett maschio – az ő műve. Végleges nevét is róla kapta

el, hogy a pápaságnak korábban – a 18. század végével, illetve a 19. század derekával ellentétben – sikerült a francia megszállást elkerülnie. Pedig 1662–1663-ban igen közel került hozzá, amikor az – Érsekújvár elfoglalásához vezető török támadással szembeni európai összefogás ügyében – Rómába érkező francia követ kísérete és a pápai gárda között fegyveres összetűzés robbant ki. A Julés Mazarin bíboros halála után a hatalmat megragadó XIV. Lajos francia király (1643–1715) intervenció csapattal kívánta megleckéztetni VII. Sándor pápát (1655–1667).

A 18. század baljósan indult. Az 1701–1714 között zajló spanyol örökösödési háború Parma–Piacenza, illetve Milánó és az Adria-parti Comacchio kapcsán felszínre hozta a pápák és császárok középkortól tartó vitáját az egyes itáliai államok feletti hűbérura-

ság kérdésében. Miután XIV. Kelemen pápa (1700–1721) megtiltotta az itáliai egyházi jövedelmek császári megsarcolását, I. József (1705–1711) csapatai 1708 májusában megostromolták a vitatott Comacchio városát, majd az Egyházi Állam területére lépve kifosztották Forlìt. A pápa 25 000 fős hadserege kapitulált. A franciabarát egyházfő kénytelen volt meghátrálni és a császár öccsét, Károly főherceget, a leendő III. Károly magyar királyt (1711–1740) spanyol királyként elismerni.

Róma geopolitikai kiszolgáltatottsága a legvégzetesebben a napóleoni időkben mutatkozott meg. Államiságát az 1797-es torentinói béke megroppantotta. A pápai csapatok vereségét követően Napóleon anektálta a már 1791-ben megszállt Avignont és környékét, megszerezte a bolognai, ferrarai és romagnai legációkat, vagyis bíboros legátusok által kormányzott tartományokat, továbbá a hadi szempontból is fontos adriai kikötőt, Anconát. VI. Piusz katonaságát lefegyverezték, a pápai flottát pedig lefoglalták. Szent Péternek a 15–17. században szépen gyarapodó örökségét súlyos területi veszteségek érték. 1798 elején a francia csapatok diadalmenetben vonultak be Róma északi kapuján, a Porta del Popolón. Néhány napon belül kikiáltották a köztársaságot.

EGYHÁZ- ÉS ÁLLAMFŐSÉG

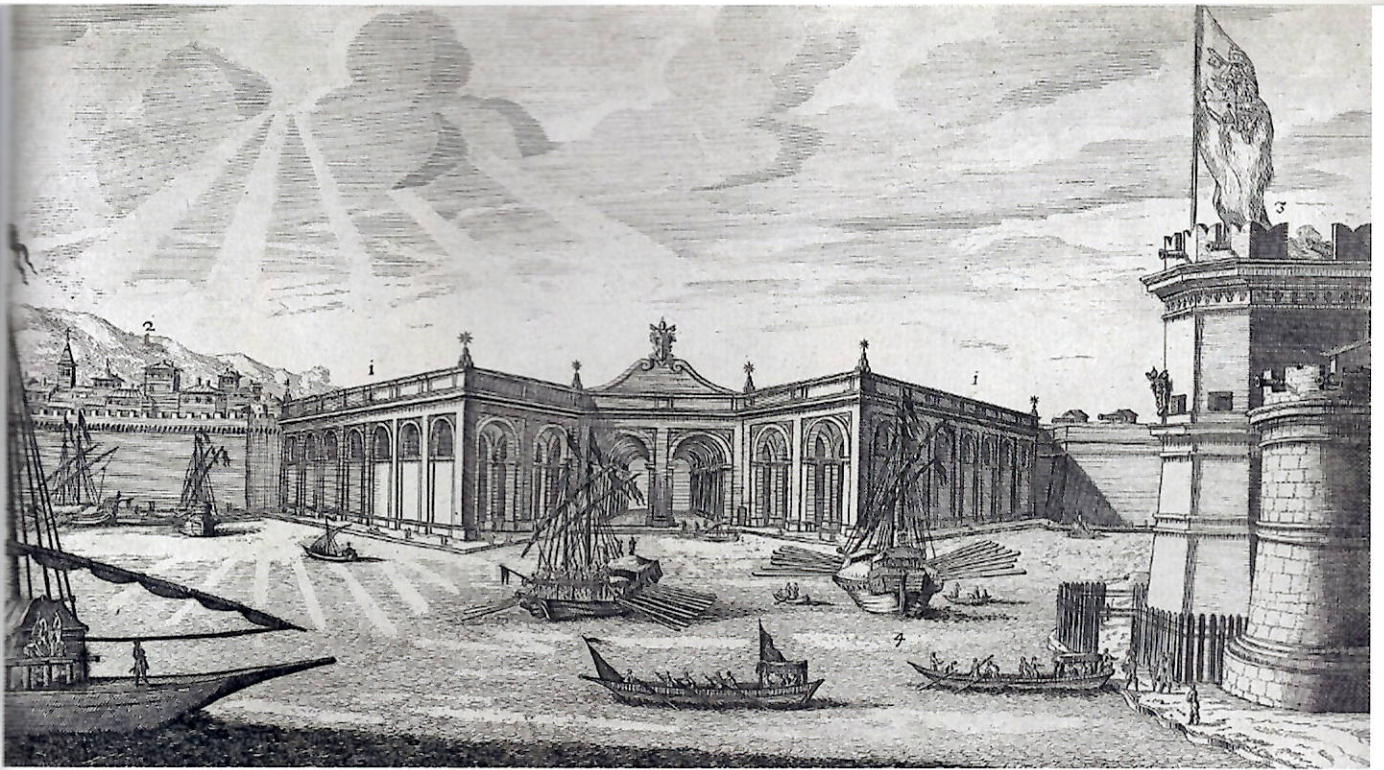
A katolikus egyházi és a pápai hatalmi-intézményrendszer minden modernizáció ellenére a folyamatosságon ala-

pult. A pápák a középkori kereszténység egyedüli jogos és hiteles örökösének tartották magukat, a rivális protestáns felekezetekre pedig hitehagyó, szakadár eretnekeknek tekintettek. A 15. század közepi reneszánsz pápaságnak a protestáns reformáció és a katolikus reform közbeiktatásával történt átalakulása barokk monarchikus pápasággá kontinuus folyamat volt. Az V. Mártontól (1417–1431) egészen VIII. Orbánig (1623–1644) tartó fejlődés eredményeként az Egyházi Állam abszolút monarchiaként konszolidálódott, miközben a pápák római rezidenciáját ma is látható pompájában feldíszítette. Ebben a történeti folyamatban két fő tendencia emelhető ki.

1

A világi és a lelki területek tökéletesen összekeveredtek, méghozzá a pápa kettős, időnként összeegyeztethetetlennek bizonyuló szerepének – egy geopolitikailag pozicionált itáliai állam feje és az egyetemes egyház legfőbb pásztora – megfelelően. Az „egy testben két lélek” jelenség a 16. században

Palazzo della Consulta. A Congregazione della Sacra Consulta a 16. század végén az igazságügyi minisztérium szerepét töltötte be az Egyházi Államban. Mivel a hatalmi ágak elválasztását megelőzően keletkezett intézmény bírósággal is működött. Székháza a quirináli pápai palota közelében 1732–1737 között épült fel. Ma az olasz alkotmánybíróság székhelye.

növelte Róma mozgásterét. A vallási energiákat sikerült távlatos európai politikai célok szolgálatába állítani. Ékes bizonyíték erre az 1571-es lepantói győzelemhez vezető Szent Liga megszervezése V. Piusz pápa (1566–1572) által.

A 17. században egyre inkább feloldhatatlan ellentmondásba kerültek a pápák világi és egyházi érdekei. VIII. Orbán egyházfőként a Katolikus Liga – s így az osztrák és a spanyol Habsburgok – győzelmében lett volna érdekelt a birodalom területén végül harminc évig (1618–1648) dúló általános háborúban. Az Egyházi Állam fejként viszont a pápai állam biztonságát – dél-

ről Nápoly, északról Milánó révén – kifejezetten veszélyeztető spanyol és osztrák Habsburgok meggyengülése, vagyis egy birodalmi katolikus vereség lett volna az érdeke. A Barberini pápa úgy kísérelte meg átvágni a gordiuszi csomót, hogy színelég és minimális mértékben a Katolikus Ligát támogatta, titokban viszont az Egyházi Állam szekerét a katolikus, de Habsburg-ellenes Franciaországéhoz kötötte.

VIII. Orbán eltökéltségén az 1632-ben Rómába császári követként viharosan berobbanó Pázmány Péter sem tudott változtatni. A hiteltelennek és hatástalannak bizonyuló pápai politika eredményeként az Egyházi Állam végül

– Erdéllyel ellentétben – nem szerepelhetett az 1648-as vesztfáliai béke aláírói között, és az európai hatalmi rendszer peremére szorult. Később csak XI. Ince alatt, Bécs és Magyarország felszabadításának időszakában tudott a nagypolitikában ismét – egyben utoljára – meghatározó szerepre szert tenni. Az Egyházi Állam sorsát 1870-ben bekövetkezett bukásáig az itáliai francia – részben pedig osztrák – befolyás határozta meg.

2

A pápaság – a feudális nemesség és a feltörekvő polgári elit szolgálataira épülő és az Egyházi Államon belüli erő-

Az urbinói hercegi palota a dómmal.

1631-től a tartományt kormányzó bíboros legátus székhelye. Ma múzeum

teljes adminisztrációs központosítással párosuló – átformálása abszolutista monarchiává alapjaiban határozta meg a kormányzati központ, a római Kúria fejlődését is. A Kúria – a központi egyházkormányzat szerve – egyúttal egy tipikus barokk uralkodói udvar volt, annak számos korabeli jellemzőjével, így az eredetileg jól szervezett adminisztráció fokozatos túlbürokratizálódásával és az udvari élet formalizálódásával.

A pápa uralkodói szerepében sajátosan elegyedett a lelki és a világi hatalom. A pápai állam nemcsak a kora újkori katolicizmus központja, hanem ezzel párhuzamosan a modern államfejlődés úttörője volt. A reformereknek a pápaság elvilágiasodása elleni számos panasza valójában az Egyházi Állam ilyen irányú fejlődésében gyökerezett, nem pedig az egyéni visszaélésekben. A pápai konszolidációs politikának két alapvető oka volt.

a) Egyrészt az a felismerés, hogy Rómának részt kell vennie az itáliai félsziget belső hatalmi egyensúlyának fenntartásában, mindenekelőtt a 16. század elején kialakult spanyol befolyás ellensúlyozásában a sok kis itáliai állam erőforrásainak összefogásával. Ez a feladat hatékony kormányzati apparátus kiépítését és működtetését, továbbá állandó hadsereg és flotta fenntartását tette szükségessé.

b) Másrészt a centralizált hatalmat kiépítő európai államok egyre inkább akadályozták jelentősebb jövedelmek Rómába áramlását. A még a középkori Avignonban kiépített és egész Európa egyházi bevételeire alapozott pápai pénzügyi rendszer gyakorlatilag összeomlott. Következésképp a pápaság fő bevételi forrásai már csak az Egyházi Állam területéről származhattak. Ez a terület a spanyol uralom alatt álló Nápolyi Királyságtól északra, egészen a Pó folyóig terjedt. A kora újkori pápai állam VIII. Orbán alatt érte el legnagyobb kiterjedését, amikor a Barberini pápa a Della Roverék kihalását követően, 1631-ben az Urbinói Hercegséget hűbéri jogon csatolta saját országához.

A PÁPAI ÁLLAMSZERVEZET MODERNIZÁCIÓJA

A mintegy 41-44 000 km² kiterjedésű, 1700 körül közel 2 millió lakosú közép-itáliai államalakulat erőforrásainak kiaknázása csak jól szervezett és működő államapparátussal volt lehetséges. Míg a középkor folyamán a szerte Európából befolyó egyházi bevételek voltak a meghatározók, a protestáns reformáció révén a kontinens jelentős része elvesztett Róma számára jövedelemforrásként. 1600 körül a pápaság bevételeinek több mint háromnegyede már kizárólag az Egyházi Államból folyt be. Míg a pápai területek 1500 körül a legkevesbé adóztatott régiói voltak Európának, a 16-17. század fordulóján ennek már éppen az ellenkezője igaz. Jelentékenyebb egyházi be-

vételek csak Itália egyéb államaiból és Ibériából érkeztek.

A RÓMAI KONGREGÁCIÓK

A pápák a 16. század végére ugyanúgy – ha nem még hathatósabban – rendelkeztek országuk és államuk felett, mint más európai uralkodók. A korabeli államigazgatási rendszerekben egyedülálló módon és elsőként bizonyos részterületekért felelős, a későbbi minisztériumok előképének tekinthető bíborosi – jelen összefüggésben „vezető államtanácsosi” – bizottságok, vagyis a kongregációk létrejötté a 16. század második felében már majdnem modern főtisztviselői rendszert eredményezett nemcsak a központi egyházkormányzatban, hanem az Egyházi Állam igazgatásában is. V. Sixtus pápa (1585–1590) tervszerű átszervezésének köszönhetően 1588-tól tizenöt állandó, jól körülírt illetékességi körrel és hivatali jelleggel rendelkező kongregáció működött Rómában, közülük hat hivatal kizárólag az Egyházi Állam ügyeit intézte. Külön kongregáció foglalkozott

1. az Örök Város gabonaellátásával;
2. a pápai flottával;
3. a pápai alattvalók túlzott adóztatása elleni panaszok kivizsgálásával;
4. az utak, hidak, vízvezetékek építésével, rendszeres karbantartásával;

Tarquinia főtere. A kőbe vésett, tiarás pápai (olykor az ernyős szentszéki) címer mutatja, hogy az adott város egykoron az Egyházi Államhoz tartozott

5. val
felülv
vatal
az Eg
fonto
della
Al
osztá
tály
mun
a fon
rosol
közü
szolg
ben
pápa
legje
meg
Gove
mell
igaz
mag
mén
lete

M
Ha a
ráció
állam
sőt a
ügyf
előf

5. valamint a polgári és büntetőperek felülvizsgálatával, a világi hivatalok, hivatalnokok kontroverziáival, továbbá az Egyházi Állam irányításának összes fontosabb kérdésével (Congregazione della Consulta di Stato).

Alapvető szerkezetét a területi felosztás szerint működő hét-nyolc osztály (*ponenza*) határozta meg. Ezek munkáját egy titkár hangolta össze, és a fontosabb ügyekről ő referált a bíbrosoknak. A többnyire fiatal prelátusok közül kikerülő munkatársai az igazságszolgáltatást, a rendfenntartást és részben az egészségügyet felügyelték. A pápai állam irányítása szempontjából a legjelentősebb intézmény az 1592-ben megalapított Congregazione del Buon Governo volt, amely a Consulta di Stato mellett lépésről lépésre a központi igazgatás kormányzervévé nőtte ki magát. A 17. században külön intézményt kapott az egészségügy felügyelete is (Congregazione della Sanità).

MERKANTILIZMUS, PÉNZÜGYEK

Ha a középkori pápaság az adminisztráció megújítója volt, a kora újkori az államigazgatás és a diplomácia terén, sőt a gazdaság irányításában és a pénzügyek kezelésében is a modern állam előfutárának és mintaadójának tekint-

hető. Állandó hadserege folyamatos fenntartására először Róma vetett ki állandó, közvetlen adót 1543-ban. A gazdaság fejlődését merkantilista eszközökkel: utak, hidak, kikötők építésével, rendszeres karbantartásával, az ipar és a kereskedelem fejlesztésével támogatta a pápai kormányzat (Civita-vecchia kikötőjének bővítése és fejlesztése; a különféle bányák tervszerű kikapcsolása jó példa minderre).

A pápaság gazdasági ügyeit az Apostoli Kamara irányítása alatt számos központi és regionális hivatal felügyelte. Ezek az intézmények a kongregációknál is gondosabban szervezett ügyvitellel, külön könyveléssel, kompetenciákkal rendelkeztek. A szakértő, művelt apparátus utánpótlását az Itália-szerte működő egyetemek biztosították. Mindenekelőtt az umbriai Perugia egyeteme és annak jogi kara említhető. Sokan a Velencei Köztársasághoz tartozó padovai egyetem jogi karáról szegődtek a pápai adminisztráció szolgálatába.

DIPLOMÁCIA

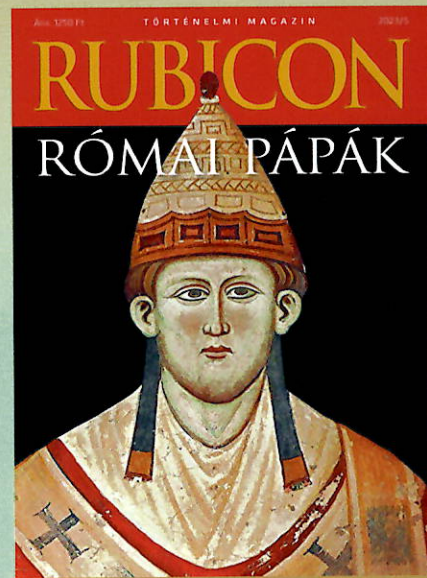
Az Egyházi Állam kora újkori organizációjának további jellegzetessége a fejlett bürokrácia mellett a kiterjedt diplomáciai képviselői rendszer, amely kiteljesedésének csúcspontját XIII. Ger-

MÚLTUNKBÓL

RÓMAI PÁPÁK

2023/5

Fedele Tamás

Habemus papam!
Pápaaválasztás a kezdetektől
a középkor végéig

Nemes Gábor

Reneszánsz pápák.
Tévhitök és valóság

Tusor Péter

Korrupció vagy dinasztikus legitimitáció?
A pápai nepotizmus a reneszánsz
és a barokk korában

Kanász Viktor

Az egyház megreformálásának nagy
kísérlete. A tridentí zsinat

Kruppa Tamás

A lepantói csata.
A Szent Liga és az Oszmán Birodalom
harca a tengeri hegemoniáért (1571)

Tusor Péter

A pápai udvar a kora újkorban

Oláh P. Róbert

Erőpróba.
Bonaparte Napóleon Szentszék-politikája

Rétfalvi Balázs

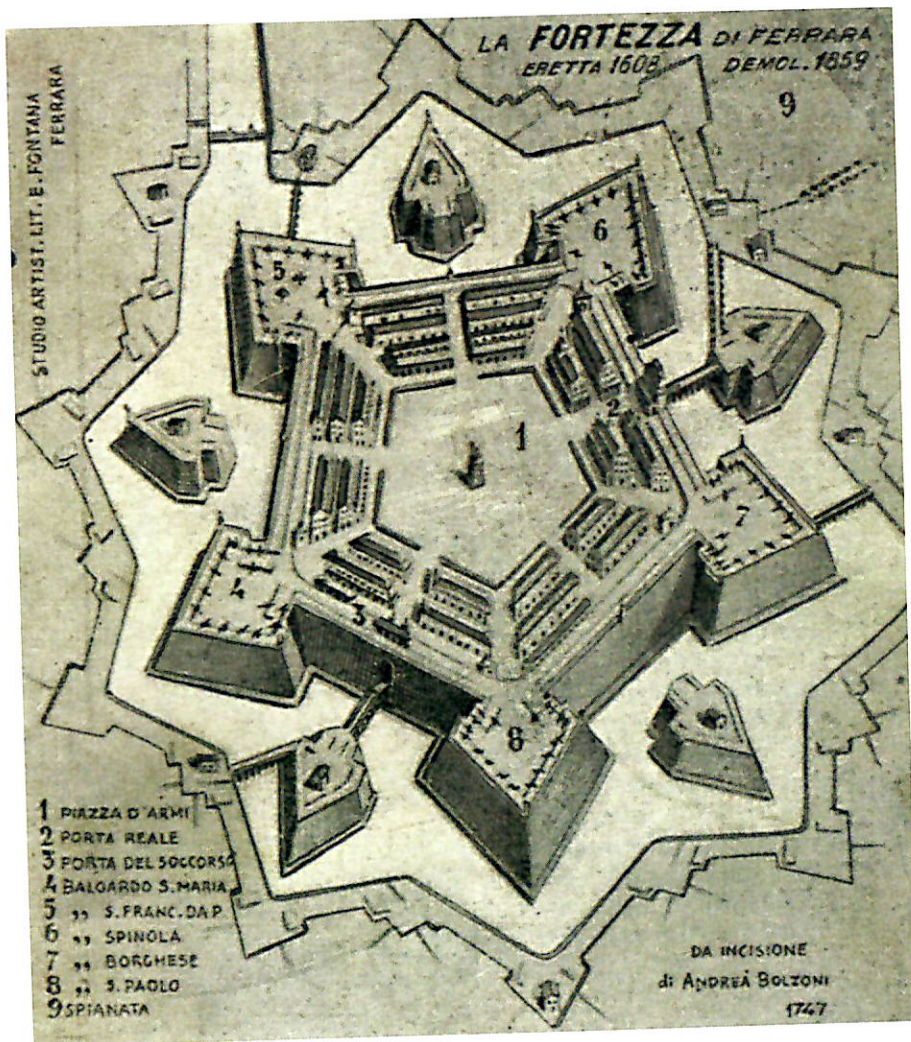
A lateráni konkordátum, 1929

Fejérdy András

Megegyezés Moszkvával?
XII. Pius passzív keleti politikája
a világháborút követő években

Jávor Miklós

Ferenc pápa. Új helyzet az egyházban.
Egy argentin jezsuita Szent Péter székében

gely (1572–1585) alatt érte el. Velence követői mellett a pápai nunciosok a modern diplomácia előfutárai. Az állandó nunciatúrák működése, feladatköre alig különbözik a mai diplomáciai kirendeltségek tevékenységétől. A pápák egyházi ügyekben is – ahelyett, hogy a helyi püspököket, zsinatokat részesítették volna előnyben e téren – szívesebben érintkeztek a világi uralkodókkal nunciosaik útján, akik elsősorban az Egyházi Állam és nem az egyház tisztviselői voltak. A pápaság az egyházi ügyeket rendszerint a klérus

Fortezza di Ferrara. Ferrara megszerzését követően, 1598–1608 között VIII. Kelemen és V. Pál modern pentagonális, újolasz bástyás erődöt építtetett Ferrara védelmére a Serenissima ellenében. Az erődítmény 1859-ig megőrizte stratégiai jelentőségét. Az Olasz Királyság megszületése után két bástya kivételével elbontották, templomát az amerikai légierő bombázta le a 2. világháborúban

II. Gyula és udvara 1512-ben a bolsenai templomban. Az 1263-as eucharisztikus csoda helyszínén a Rovere pápa Itáliának a francia hódítóktól való megszabadulásáért imádkozott és tett fogadalmat. A kép jobb alsó sarkában a pápai hordszék látható hordozóival. (Raffaello festménye a vatikáni Apostoli Palotában)

feje felett kötött konkordátumokkal, illetve alkalmi megállapodásokban rendezte az egyes államokkal. Ez újabb konfliktusokat gerjesztett, és táptalajt adott a római centralizációval ellentétes törekvéseknek, főként a francia és a német püspökök körében.

STRUKTURÁLIS ÉS TÁRSADALMI KÉNYSZERPÁLYÁK

Az Egyházi Állam a 17. század végére, illetve a 18. század elejére mégis lemaradt az általános fejlődésben. A látványos hanyatlás részben a társadalmi, gazdasági növekedés viszonylagos elhanyagolásának tudható be. Nem alakult ki ugyanis egy szélesebb körű kereskedő és polgári középréteg, s minden jelentősebb adminisztratív pozíciót fokozatosan, de egyre kizárólagosabban klerikusok töltöttek be. A fejlesztési energiák, erőforrások nagy részét az egyházi és a (rokon) világi arisztokrácia dotálása kötötte le.

Az Egyházi Állam organizációjának sajátos jelensége az állami tisztségviselőknek a kánonjoggal és az egyházi immunitással, kiváltságokkal ellentétes hatalomkiterjesztése és hatalomgyakorlása a helybéli egyháziak felett, miként azt Gabriele Paleotti bolognai érsek elkéseredett harcai példázzák az ottani pápai kormányzóval már a 16. század második felében. Az állami

tisztviselői állások egészen 1870-ig, a pápai állam felszámolásáig, egyben az olasz egység létrejöttéig megmaradó klerikalizálódásának éppen ezen elmentmondás kiküszöbölése volt a legfőbb mozgatórugója.

OLASZ ÉS ARISZTOKRATA KARAKTER

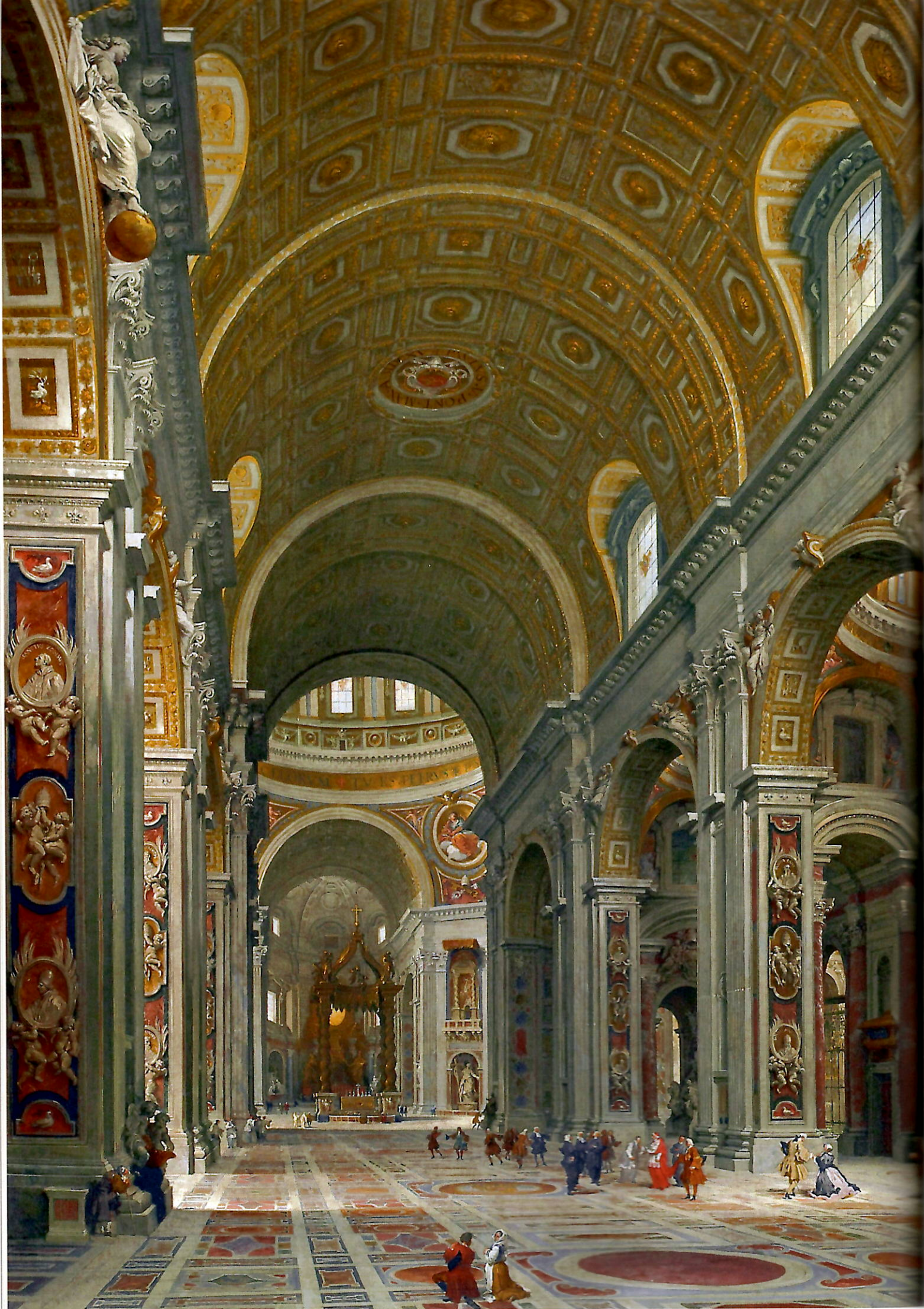
Már a reneszánsz pápaság jellege egyre inkább olasz volt, a barokk korban pedig az itáliai mellett az arisztokrata karakter is meghatározóvá vált. Ezt mindennél jobban szemlélteti az 1540–1770 között uralkodott 29 pápa földrajzi és társadalmi származása. A pápai állam területéről 12, Toszkánából 8, Milánóból 4, Nápolyból 3, Velemből 2 pápa származott. Vezető arisztokrata család tagjai hatan voltak, nemesek heten, feltörekvő városi patriciusok (bankár, ügyvéd, professzor, kereskedő, tisztviselő, jegyző) tizennégyen. A két alacsony sorból származó pápa (V. Piusz, 1566–1572 és V. Sixtus, 1585–1590) megválasztására a katolikus reform lendületében került sor.

V. Sixtus 1590-ben bekövetkezett halála után a pápai trónra kerülés az itáliai elit exkluzív jogává vált. A Bíborosi Kollégiumba is mind kizárólagosabban csak megfelelő családi háttér, vagyon, kapcsolatok és tehetség révén lehetett bekerülni. Egy tipikus egyházi karrier a barokk korszakban valahogy így nézett ki: a jó kapcsolatokkal rendelkező itáliai családból származó fiatal

A pápai pénzverde épülete az avignoni exklávéban. 1619-ben készült el Francesco Guidi di Bagno avignoni vicelegátussága alatt. A falat díszítő sarkányok az építető Borghese pápa, V. Pál címeréből kerültek az épületre

aspiráns alap- és középfokú tanulmányai után jogot tanul. Az első tisztséget a Kúrián egy rokon vagy patrónus szerzi meg számára öröklés, lemondás, netalán vásárlás révén. A fiatal pártfogolt, kliens lassan emelkedni kezd a ranglétrán: egyre fontosabb hivatal, egyre előkelőbb kuriális testület tagja lesz, vagy egy kisebb nunciatúra, püspökség élére kerül, melyet idővel egy jelentősebbel vált fel. Innen a következő állomás már a bíborosi kalap. Ezután az egész életében épített politikai kapcsolatok a megfelelő jellemmel és képességekkel párosulva a papajelöltek, a papabili közé emelhetik, ahonnan már csak egy lépés a pályafutás csúcsa. A hosszúra nyúlt hivatali karriereknek tudható be, hogy míg a 15. században a trónra lépő pápák átlagéletkora 55,7, a 16. században 55,6, addig a 17. század folyamán 66,6 év volt.

E modell alól persze vannak kivételek. III. Pál (1534–1549) a nővére, Giulia Farnese révén – aki VI. Sándor (1492–1503) bizalmasa volt – lett bíboros. Ő még a reneszánsz pápaságot képviseli. V. Piusz, aki a római inkvizí-

ci
kö
til
tö
va
ni
er
m
ká
ni
to
áb
m
ko
pa
no
ka
ba
új
ze
be
te
do

Az
vé
ur
ne
ku
leg
fo
dil
ka
va
to
po
ne
gy
lya
Ró
ko

lás
osz
ret
pá
me
am
csa
sab
vég
em

A Sze
száza
(1691-
témáj
talitá
kon á
pápák

ciónál közismertté vált buzgóságának köszönhető felemelkedését, az aszketikus pápaságot szimbolizálja. De a legtöbbben tényleg egyenletesen ívelő hivatali pályát futottak be a pápai adminisztrációban és diplomáciában, s ennek megfelelően elsősorban jogi műveltségűek: 19 pápa a korszakból kánon- és római jogi doktor, 5 humanista műveltségű volt, s csak 3 számított az átlagnál jártasabbnak a teológiában. Magánéletüket mindazonáltal már semmilyen botrány nem árnyékolta be. A barokk korban a világi papok túlsúlya jellemző a pápai trónon, annak ellenére, hogy a kora újkori katolicizmus arculatának kialakításában nem lebecsülendő az új és a megújult rendek szerepe. A legtöbb szerzetes pápa a 16. század második felében uralkodott: IV. Pál (1555–1559) a teatinusok társalapítója volt, V. Piusz domonkos, V. Sixtus ferences.

A BAROKK PÁPASÁG

Az erőteljesen világias, humanista, művészetpártoló, a vezető családok által uralt s gyakran botrányokkal terhes reneszánsz pápaságot felváltó aszketikus, a teológiát és az inkvizíciót privilegizáló, rövid életű tridentínus reformpápaságot hamarosan egy harmadik, a barokk követte. Ebben a pápák karrierje már szinte kizárólagosan hivatali karrier. A Kúria az itáliai arisztokrácia és városi patriáciusság gyarapodásának, társadalmi felemelkedésének letéteményesévé vált. Ez a változás gyakorlatilag annak az intézményi folyamatosságnak az eredménye, ami Rómában összekötötte a reneszánsz korát a barokkéval.

A pápai abszolút monarchia kialakulása aligha érthető meg az itáliai vezető osztályok családi stratégiájának ismerete nélkül. A főszerep, miként azt a pápák származási aránya is világosan megmutatja, a feltörekvő középrétegé, amely generációkon keresztül építette családi kapcsolatait, tagjai mind magasabbra ívelő egyházi karrierjét, hogy végül valamelyikük a csúcsra jutva oda emelhesse és oda is emelje családját. A

← **A Szent Péter-bazilika** belső tere a 18. század közepén. Giovanni Paolo Panini (1691–1765) festménye. A festmény igazi témája a Szent Péter-templom monumentalitása, ami a reneszánsz korától a barokkon át egyszerre volt hivatott kifejezni a pápák lelki és világi hatalmát

←

AZ EGYHÁZI ÁLLAM FONTOSABB VÁROSAI ÉS NÉPESSÉGÜK

Városok	Népesség	
	1656/57	1701
Róma	110 000	140 000
Bologna	53 494	63 346
Ferrara	23 368	29 129
Perugia	17 385	16 045
Ravenna	12 969	14 361
Viterbo	11 124	11 500
Faenza	10 445	11 380
Forlì	10 276	11 985
Cesena	10 094	10 124
Ancona	9556	8644
Jesi	8305	5062
Velletri	5266	10 120

AZ EGYHÁZI ÁLLAM TARTOMÁNYAI ÉS NÉPESSÉGÜK

Tartományok	Népesség	
	1656	1701
Campagna Marittima, Sabina	170 762	241 115
Patrimonio és a Castrói Hercegség	114 045	136 726
Umbria és Camerino	343 239	360 493
Marche	282 260	333 362
Urbinoi Hercegség	113 201	120 172
Romagna	252 027	295 612
Ferrarai Hercegség	86 342	117 076
Bologna	203 462	237 381
Összesen:	1 565 338	1 841 937

Farnesék, Boncompagnik, Sfondratik, Aldobrandinik, Borghesék, Barberinik, Pamphilik, Chigik, de még az Altierik és Ottobonik példája is ezt bizonyítja. A nepotizmus rendszere majd másfél évszázaddal élte túl a trentói avagy trienti zsinatot.

Az 1550–1650 között látványos kormányzati modernizációt felmutató Egyházi Állam azonban már csak jó fél évszázaddal tudta túlélni az ancien régime bukását. Az 1648-as vesztfáliai békéig európai nagyhatalom, azt követően – a törökellenes Szent Ligákat szervező XI. Ince fénylő pontifikátusát leszámítva – a spanyol örökösödési háborúig regionális itáliai középhatalom mind geopolitikailag, mind társadalmilag és gazdaságilag Velencével párhuzamosan meredek hanyatlásnak indult a 18. század folyamán. Napóleon 1797–1798-ban könnyűszerrel számolta fel a pápák uralmi rendszerét a dózsék államával együtt.

***

A történeti közgondolkodásban az 1815-ös bécsi kongresszuson restaurált, majd 1870-ben eltörölt Pápai Állam (Stato Pontificio) poros képe rögzült. Ez az emlékezet a legújabb időkig elfedte a kora újkori Egyházi Állam (Stato della Chiesa) valós, számos tekintetben progresszív jellegét. A 16–17. századból előretekintve kisebbfajta csodaként értékelhető, hogy Itália egysége végül nem a félsziget legjelentősebb, központi fekvésű, ekkor már 3,1 milliós állama vezetésével, vagyis pápai fősséggel valósult meg, hanem a periferiális Piemont irányításával. Ahhoz, hogy 1870-ben a Savoyadinasztia költözhessen be a quirináli Apostoli Palotába, polgári forradalmak, új irányzatok és eszmék megjelenése kellett, mint a magát „felvilágosodásnak” nevező általános szekularizáció, a liberalizmus és a nacionalizmus. ♦